

BOQONNAA AFUR

HAQUMMAA

Kaayyoo Boqonnaa: Boqonnaa kana barattee erga xumurtee booda:

- Lammiwwan gidduu adeemsi hojii loogii irraa bilisa ta'ee haqa irratti hundaa'e jiraachuu akka qabu ni beekta.
- Adeemsa qaamman haqaa ittiin murtii kennan nii hubatta.
- Haqummaan faca'iinsa tajaajila hawaasummaa jechuun maal jechuu akka ta'e ni hubatta.

4.1 Jiraachuu Adeemsa Hojii Haqawaa Loogii Irraa Walaba Ta'ee

- *Adeemsa hojii loogii irraa walaba ta'e jechuun maal jechuudha?*
- *Gochaawwan loogummaa agars-iisu jettee yaaddu barattoota daree keetiif tarreessi.*

Gandoota Wanciitii

Wayitii tokko gandoonni Wanciitii ummata naannootiin jaalatamoo turan. Gandoonni kunniin maqaa gaarii kana argachuu ann danda'anis hawaasa naannoof tajaajila daldalaa, artii fi barnootaa kennaa waan turaniif. Maanguddoonni baay'een gandoota olla,

gandoota hanga sanaa keessatti jiraatan, gandoota sanaaf yaadannoo

gaarii qabu. Kana irraas kan ka'e hanga 'Jiraachuun Wanciitii Keessa' jedhamutti ga'amee ture. Haata'u malee, waggoota kurnan darbaniif, gandoonni kunniin gama diinagdee, aadaa, artii fi hawaasummaatiin maqaa gaarii qaban dhabanii jiru. Hojjetanii jiraachuuf illee naannoo sodaachisaa ta'eera jedhamuu irra gahaniiru.

Waggaa lamaan asitti garuu, gandoonni kunniin deebi'anii guddachaa/fooyya'aa jiru. Kanaafis, sababa kan jedhamu, waltajjii marii ummatoota gandoota muraasa keessatti tattaaffii jiraattotaatiin eegalamee turee fi booda babaldhatedha jedhu. Ummanni dhimmoota dadhabina gandoota isaanii fi boora'uu nageenyaatis sababani maal akka ta'ee fi rakkoollee turaaniif ka'umsii maal akka ta'e addaan baafachuu danda'an. Kanaafis, sababoota kan ta'an gochawwan loogii osoo hin beekamiin hawaasa keessatti baroota dheeraaf hundee jabeeffatanii turan babal'achuu fi haqummaan dhabamuu akka ta'e mirkanaa'e.

Marii tasfameen, rakkooleen muldhantanii turan deebi’anii akka hin uumamne gochawwan furmaata ta’an kanneen adda addaa raawwachuuf waliigalan. Nageenya buusuuf, mala ijoo ta’ee kan fudhatame, maatii irraa kaasee hanga waajjira mootummaatti hojiiwwan ykn raawwiiwwan haqummaa gabbisan guddisuuf ture. Kanas hojii irra oolchuuf, koreen manguddoota, dubartoota, dargaggoota, hojjettoota mootummaa, waldaalee amantii fi hoggantoota gosootaa irraa ijaarame. Gahee fi ittigaafatamummaa koree kanaa keessaa; waltajjii araaraa, dhifama walgaafachuu fi hawaasa keessatti barnoota faayidaa nageenyaa fi haqummaa irratti xiyyeeffatee fi maatii qoqooddii lafaa, itti fayyadama qabeenyaa fi kkf keessattis loogii balleessuun haallan itti haqummaa mirkaneessuun danda’amu uumuu fa’a.

Akkuma karooran kunniin hojiirra ooluu eegalaniin, gandoota Wanciitii keessatti, haalli nageenyaa fooyya’iinsa olaanaa agarsiisaa dhufe. Sababa kanaanis, tajaajila daldalaa, kan artii fi hogbarruu, akkasumas, barnoota duraan addaan citee ture deebisanii argachuu fi to’achuu danda’an. Nageenyaa fi tasgabpii uumame irraas kan ka’e, jiraattota gandoota kanaa qofaa osoo hin taane, jiraattoonni gandoota ollaa illee fayyadamtoota ta’uu eegalan. Kana irraas kan ka’e, ummanni Wanciitii fi ummanni ollaasaanii,

faayidaa haqaa adeemsa loogiiirraa walaba ta’e jiraachuun, nageenyaa fi misoomaaf qabu hubatan.

Gilgaala 1

Dubbisa Armaan Olee Irratti Hundaa’uun, Gaaffilee Armaan Gadii Deebisi.

1. Rakkoolee gandoota Wanciitii kufaatiif saaxilan tarreessi.
2. Hojiiwwan loogii irraa bilisa ta’anii fi haqummaa qaban jiraattoota gandoota Wanciitiin hojjetaman tarreessi.
3. Faayidaa gochawwan haqaa loogiiirraa bilisa ta’an jiraachuun guutuu biyyaatiif qabu ibsi.

Jiraachuun hojii loogii irraa walaba ta’ee fi haqummaa haala adda addaatiin ibsamuu danda’a. Lammiiwwan walqixxummaan tajaajiluu fi mirgoota namootaa kabajuun ibsituu adeemsa hojii haqaa isa guddaadha. Abbootiin aangoo bulchiinsa mootummaa fi hojjettoonni mootummaa ittigaafatamummaa isaanii haqummaan, amanamummaa fi haala loogii irraa walaba ta’een hawaasa yoo tajaajilan, adeemsi hojii haqaa ni mirkanaa’a jechuudha.

Jiraachuun hojii haqaa immoo faayidaa adda addaa qaba. Isaan keessas, kan-neen armaan gadii isaan ijoodha.

Ijaarsa Sirna Dimookiraasii Cimsa.

Adeemsa hojii loogii irraa walaba ta’ee fi haqummaan jiraachuun, mirgoota walqixxummaa lammiiwwanii mirkane-

essuun sirni dimookiraasii akka cimuu taasisa. Adeemsa hojii loogii irraa walaba ta'ee fi haqummaan yaaddan dimookiraasii waliin hariiroo cimaa qabanidha. Dhimmoota biyya tokkos dimookiraata waadha jechisiisan keessaa tokko, bulchiinsi mootummaa hojii loogumm-aa hin qabnee fi haqawaa ta'een hojiirra yoo olchedha.

Nagaa Ittifufiinsa Qabu Mirkaneeessa.

Jiraachuun adeemsa hojii loogii irraa walaba ta'ee fi haqummaa qabuu wantoota waldhabiinsaa fi walitti bu'iinsaaf ka'umsa ta'uu danda'an dhabamsiisuudhaan walitti dhufeenyi hawaasummaa faayyaaleessa akka ta'uu fi itti fufiinsa akka qabaatu taasisa. Haala kanaanis, lammiiwwan seeraan akka bulanii fi gochaalee farra nageenyaa ta'an akka hin raawwanneef meeshaa ittisaa ta'eetu tajaajila. Kunis, biyya keessatti nageenyi itti fufiinsa qabu akka jiraatu shoora olaanaa taphata.

Misooma Ariifachiisaa Mirkaneeessa.

Hojiin loogii irraa walaba ta'ee fi haqawaa ta'e lammiiwwan akka dandeettii fi fedhii isaaniitti akka hirmaatan gumaa taasisuudhaan mirgi isaanii akka kabajamuuf taasisa. Haala kanaanis, mirga lammiiwwan misooma biyya isaanii keessatti dammaqinaan hirmaachuuf qaban misooma biyyaatiif

gumaachuuf taaisuuf hamilee olaanaa akka qabaatan taasisa.

Gilgala 2

Gaaffiilee Armaan Gadii Deebisi.

1. Gumaachi hojiiwwan haqawaa loogiiirraa bilisa ta'an misooma arifachiisaatiif qaban maal fa'a?
2. Walitti dhufeenya sirni dimookiraasii fi hojiin loogiiirraa bilisa ta'e qaban tarreessi.
3. Walitti dhufeenya gochi loogiiirraa bilisa ta'ee fi nagaan qaban ibsi.

4.2 Rakkoolee Gochawwan Loogummaa Geessisan

- *Rakkoolee gochawwan loogummaan fiduu danda'u jettee yaaddu tarreessi.*

“Gocha Loogummaa fi Rakkoowwan Geessisu”

Saboonni shan baroota dheeraaf biyya tokko keessa jiraataa turan. Isaanis bulchiinsa tokkoon haa gaggeeffaman iyyuu malee, gidduu isaanii jaalallii fi nagaan hin turre. Keessumaa, saboota shanan keessaa lama irra miidhaa fi dhiibbaa hangas jechuu hin dandeenyetu gahaa ture. Kana malees, dhimmoota adda addaatiin cunqurfamaa fi dhiibamaa turan. Rakkoon uummamaas ta'ee kan namtolchee biyyatti yeroo mudatu sababoonni sabootuma kana lamaan jedhameetu yaadamaa ture. Fakkeenyaaf, hanqinni roobaa yoo jiraatee fi hongeen yoo bu'e, dhibeen daddarbaa yoo ka'a ta'ee fi

k.k.f. “Cubbuu jarreen cubbamoo fi abaaramoon kunii hojjetaniin dheekamsa waaqayyootu nutti dhufe” jechuudhaan isaaniin sababoota rakkoo taasisuutu ture. Kanarraa ka’uunis, rakkooleen akkasii yeroo mudatan jedhanitii dhiibbaan saboota kanneen irra gahaa ture baay’ee suukanees- saadha. Manni isaanii ni gubata. Qabeenyi isaanii ni saamama ture. Naannoo jireenya isaanii irraas ni buqqa’u turan. Ummatoota kanneen waliin wal fuudhuun akkasumas isaan waliin nyaataaf dhiyaachuun akka gocha cubbuutti ilaalama ture.

Dhiibbaa fi miidhaan ykn cunqursaan ummatoota kanneen irra gahaa ture hir’isaa dhufuyyuu hirmannaa dinagdee fi siyaasaa irraa dhiibamanii qooda akka hin fudhanne taasifamaa turan. Naannoo isaan jiraatanitti tajaajilli hawaasummaa fi bu’uurri misoomaa tokko illee hin diriirre ture.

Ummatoonni kunniin miidhaa isaan irra gahaa ture balaaleffachuuf maloota adda addaatti fayyadamaa turaniiru. Fakkeenyaaf, qabeenya uumamaa naannoo isaanitti argaman hin kunuunsan. Naannoo jireenya isaaniifis ta’ee biyyaaf quuqamuunii fi jaalalli hin turre. Bosona ciruu fi gubuudhaan beekamu. Bineensota bosonaas fixuudhaan kan isaaniin dorgomu hin turre. Yeroo adda addaattis, humna weera-

rtuu biyya alaati dhufe deeggaraa fi gargaaraa turaniiru.

Yeroo dhiyoon booda immoo fincilli gosoota kanneeniin taasifamu baay’ee cimaa fi suukaneessoo ta’aa dhufe. Mootummaa irratti fincilluu bira darbani, qabsoo hidhannoo gurmaa’ee taasisuu eegalan. Qaamni aangoo irra jirus, tarkaanfiin inni fudhatu bu’aa qabeessa ta’uu hin dandeenye. Yeroodhaa gara yerootti naannoo irraa naannooti socho’uun rakkisaa ta’aa dhufe.

Sochiin daldalaas rakkoof waan saaxilameef, jeequmsi dinagdees mudachuu fi mul’achuu eegale. Duraanis rakkisaa kan ture, nageenyii fi tasgabbiin naannoo waan boora’eef buqqa’uu fi godaansi namootaa guyyaa irraa guyyaatti dabalaa dhufe.

Gilgala 3

Dubbisa Armaan Oliy Irratti Hunda’uun Gaaffilee Armaan Gadii Deebisi.

1. Gochawwan dubbisa kana keessaa kanneen oogummaa mul’isan ibsi.
2. Ummatoonni kanneen lamaan humnoota weerartuu biyya alaa gargarsa gochuu fi deegaruun sirriidha jettaa? Maaliif? Gocha kana raawwachuuf sababni isaanii maal ture?
3. Ummatoonni lamaan naannoo isaaniifis ta’e biyya isaaniif kan hin yaanee fi abbaan biyyummaa kan itti hin dhaga’amne akka ta’an maaltu isaan taasise?

Rakkoolee loogummaan geessisu keessaa kan armaan gadii hangafoota dha.

Miirri Kaka'umsa Hojii

Lammiiwwanii Baduu Isaa fi maal Nadhibeen Babal'achuu Isaa

Naannoo kamii fi sadarkaadhuma kamittuu loogiin hojjetamuun rakkoolee adda addaa geessisa. Fakkeenyaaf, mirga jaalala biyyaa lammiiwwanii hirdhisa. Qabeenya uummataatiif yaa-duun, kunuunsuun waan dhibuuf, miidhaa gahuu fi rakkoo uumamuuf dhimma hin qaban. Loogiin hamilee fi miira jaalala hojii lammiiwwanii miidhuudhaan, yaadaa fi ilaalcha dhibaa'ummaa fi maaltu nagalchee babaldhisa.

Fincilli baay'achuu fi nagaa fi tasgabbiin boora'uun, rakkoolee loogummaan geessisuu keessaa tokko. Ummanni mootummaa irratti akka kaka'uufis ka'umsa ta'a. Fincila babal'isudhaan heerrii fi seerri akka hin kabajamne gochuun, nagaa fi tasgabbiin akka hin jiraanne taasisa. Bulee, oolee immoo dhiibbaa fi rakkoo biyya bittinsu fiduu danda'a.

Gilgaala 4

Gaaffiilee Armaan Gadii Deebisi.

1. Naannoo keessanittis ta'e sadarkaa biyyooleessaatti tarkaanfiiwwan adeemsa hojii loogummaa hambisuuf fudhatamuu qabu jettu tarreessi.
2. Rakkoolee bu'uuraa gochawwan loogummaa geessisan keessaa kanneen armaan olitti tarreeffamaniin ala sadarkaa biyyaatti quunnamuu ni danda'u jettu tarreessi.

4.3 Dhaabbilee Tajaajila

Hawaasummaa Kennan

4.3.1 Haqummaa Facaatii

Dhaabbilee Hawaasummaa

- *Dhaabbileen kennitoota tajaajila hawaasummaa jedhaman isaan kamidha?*
- *Faca'iinsa haqawaa dhaabbilee kennitoota tajaajila hawaasummaa jechuun maal jechuu dha?*

Bulchiinsa Kaannoo

Korabtittii fi Warkambiiti, naannolee ollaa walitti ta'anii biyya xiqqoo Kaannoo jedhamtu tokko keessatti argamanidha. Naannoleen lamaan kunniin haallan hedduutiin kanneen wal fakkaatanidha. Haala teessuma lafaa fi qilleensa jireenyaaf mijataa qabachuun walfakkaatu. Kana malees, baay'ina ummataatiin walmadaalu. Walfakkeenyi naannolee kanneenii hedduu waan ta'eef, namoonni baay'een isa tokko kan biroo irraa adda baasuuf ni rakkatu ture. Haata'u malee, waggoota muraasaan asitti garaagarummaan nannoolee lamaan gidduu jiru babal'achaa dhufeera. Garaagarummaa isaanii kanaafis sababa kan ta'e immoo, faca'iinsi tajaajila hawaasummaa adda addaa walmaadaaluu dhabuu isaa irratti namoonni baay'een waliigalu. Garaagarummaa kanas gabatee armaan gadiirraa hubachuun ni danda'ama.

Maqaa Naannoo	Koreebtiit	Warkaambiit
Baay'ina Ummataa	80,000	75,000
Waajjira Gandootaa	25	12
Manneen barnootaa	46	14
Dhaabbilee Fayyaa	26	10
Dhaabbilee Qonnaa	18	2

Gilgaala 5

Gabatee fi Ragaa Armaan Olee Irratti Hunda'uun Gaaffiilee Armaan Gadii Deebisi.

1. Haallan garaagarummaa faca'iinsa tajaajila hawaasummaa kana fakkaatuuf sababoota jettu tarreessi.
2. Faca'iinsi dhaabbilee tajaajila hawaasummaa wal hin madaallee/haqummaa hin qabnee haala kamiin sirrachuu akka danda'u irratti hiriyoota kee waliin mari'adhaa.
3. Rakkoowwan sababa wal madaaluu dhabuu faca'iinsa dhaabbilee kennitoota tajaajila hawaasummaatiin umaman tarreessi.

Dhaabbileen hawaasummaa wantoota jireenya hawaasa tokkoof barbaachisoodha jedhaman keessaa sadarkaa ol'aanaatti kanneen ibsamanidha. Kanaafuu, lammiiwwan dhaabbilee kanneen irraa tajaajila barbaadamu akka argachuu danda'an faca'iinsa tajaajila hawaasummaa adda addaa loogii irraa walaba taaisuun barbaachisaadha.

Haqummaan faca'iinsa dhaabbilee tajaajila hawaasummaa jechuun, naannoo-

dhaa naannootti garaagarummaan faca'iinsa isaanii osoo hin jiraatiin naannoo hunda keessatti haala walfakkaatuun jiraachuu jechuudha. Kana jechuun, faca'iinsi isaanii naannoo isa tokkotti guutuu, naannoo tokkotti immoo xiqqaa, naannoo kan birootti immoo daran hedduu ta'uu hin qabu.

Baroota darban keessatti, faca'iinsi dhaabbilee kennitoota tajaajila hawaasummaa naannoo irraa naannootti, magaalaa irraa baadiyyaatti, garaagarummaa guddaa kan qabu ture. Yeroo ammaa garuu, faca'iinsa wal hin madaalle kana sirreessuuf tattaaffii cimaan taasfamaa jira. Haata'u malee, faca'iinsi dhaabbilee kennitoota tajaajila hawaasummaa kana guutumaan guutuutti haqummaa irratti kan hundaa'e gochuuf lammiiwwan deeggarsaa fi hirmaannaa barbaachisaa ta'e taasisuu qabu.

Gilgaala 6

Gaaffiilee Armaan Gadii Deebisi.

1. Sababa wal madaaluu dhabuu faca'iinsa dhaabbilee tajaajila kennitootaatiin biyya tokko keessatti uumamuu danda'an tarreessi.
2. Faca'insa dhaabbilee tajaajila hawaasummaa wal hin madaalle sirreessuun ittigaafatamummaa eenyuuti?
3. Dhimmoota faca'insa dhaabbilee kennitoota tajaajila hawaasummaa kan haqaa taaisuuf raawwatamuu qaban jettu ibsi.

4.4 Qaamman Haqaa sadarkaalee Adda Addaa Irratti Argamman

4.4.1 Barbaachisummaa Haqummaan Hojjachuu Qaamman Haqaa Naannoo

- *Maqaa qaamman haqaa naannoo keetti argamanii tarreessi.*
- *Haqummaan hojjechuun qaamman haqaa maaliif barbaachisa?*

Faayidaa Qaamman haqaa Aadaa

Tokkoon tokkoon dhaabbilee qaamman ittiin haqummaan hojii irra oolu qabaachuu ni danda'a. Dhaabbileen kunniinis kan aadaa fi ammayyaa jechuun qooduun ni danda'ama. Fakkeenyaaf, biyya keenya keessa saboota, sablammootaa fi ummatoota adda addaatu jiraata. Saboonni, sablammoonni fi ummatoonni kunniinis maloota dhaabbilee haqaa ittiin waldhabiiinsaa hiiku seenaa qabeessa ta'an durii qabanii qabu turan.

Maqaan dhaabbilee kanneenii bakka bakkatti garaagarummaa haa qabaatu malee rakkoolee hawaasaa kanneen akka mirgoota sarbuu fi miidhaawwan gahaniif furmaata kennuudhaan, nagaa fi tasgabbi mirkaneessuuf kanneen shoora olaanaa taphachaa turan jiru. Akkuma “waan ofiitti waa hin dhufiin” jedhamu dhaabbileen addaa kan haqaa, aadaa fi duudhaa hawaasaa irratti hunda'uudhaan hawaasichaaf tajaajila haqummaa kennaa turan.

Hawaasni seeraa fi namoota beekuun, kan hubachuu danda'uu fi namoota isa

hubataniin murtii fi tajaajila haqaa argachuun faayidaa guddaa qaba. Kana irraan kan ka'e, yeroo si'anaa kanatti qaamman haqaa aadaa fudhatamni isaan hawaasa biratti argachaa jiran yeroodhaa gara yerootti guddachaa jira.

Fakkii 4.1 Dhaabbilee haqaa aadawaan hojii irratti yoommuu argaman

Haata'uu malee, adeemsa hojii dhaabbilee haqaa aadaa tokko tokko keessa jiru; adeemsa hojii dhaabbilee haqaa kan ammayyaa waliin wal-simsiisuun baay'ee barbaachisaadha. Fakkeenyaaf, gama saalaatiin dhimmoota fudhaa fi heerumaan walqabataaen miidhaawwan dubartootarra gahaa turan akka fakkeenyaatti kan ibsamanidha. Fakkeenyaaf; murtoo haqaa kennuu dhabuu, darbee darbee qabeenya, nama jalala qabu, beekamaa ta'ee fi dhiiraaf looguudhaan, hiyyeessaa fi dubartii miidhuun dhaabbilee haqaa kan aadaa tokko tokkoo irraa kan calaqqisudha. Kana malees, nama miidhamee jiru tokko akka sadarkaa miidhama irra gaheetti murtii miidhaa sanaan wal madaalu kennuu dhiisuun sirraa'uu qaba.

Gilgaala 7**Gaaffilee Armaan Gadii Deebisi.**

1. Qaamman haqaa hawaasaa keessa jiraattu keessa jiran tarreessi.
2. Ciminaa fi dadhabina qaamman haqaa aadaa addaan baasuun gabaasi.

Dhaabbiileen haqummaa biyya tokko keessatti argaman bakka gurguddoo lamatti qoodamu. Isaanis:-

Dhaabbilee Haqaa kan Aadaa: Dhaabbilee miidhaawwanii fi waldhabiinsa hawaasa naannoo tokko keessa waliin jiraatu gidduutti uumamu furuu fi nagaa buusuuf gahee guddaa qaban ilaala. Jaarsummaan, afooshini, ollaan, abbootiin amantii fi k.k.f. fakkeenya gaariidha.

Qaamman Haqaa Ammayyaa: Qaamman haqaa kunniin dhaabbilee haqaa bulchiinsa mootummaatiin ijaaraman ittigaafatamummaa nageenyaa fi tasgabbi hawaasaa mirkaneessuun tajaajilanidha. Fakkeenyaaf, mana murtii, waajjira poolisii fi gandoonni fa'aan qaamman haqaa ammayyaati.

Dhimma Tokkoffaa: Jiraattoota ganda tokko keessa jiraatan keessaa muraasni rakkoo hanqina bishaanii isaan mudate furuuf jecha ittisa bishaanii kan bishaan baay'ee qabachuu danda'u ijaaran. Yeroo ittisichi bishaanii tajaajila kennuu eegaluu, namoonni ijaarsa irratti hin hirmaanne tajaajila argachuu akka hin dandeenye kanneen hojii kana irratti hirmaatan morman. Kana irraan kan ka'e, ganda kana keessatti waldhabiinsi uumame. Kan-

neen hojii kana irratti hirmaatanii fi kanneen hin hirmaanne gidduutti garaa wal hanqachuu bira darbee, wal jibbuun, walsodaachisuu fi miidhaa wal irraan gahuuf wal eeggachuuf qophii gochuun eegalame. Haalli kunis jiraattota gandichaa qofa osoo hin taane, hawaasa naannoo sana jiraatu biroo illee yaaddoo cimaa keessa galche.

Dhimma Lammaffaa: Obbo Kabbaadaan baankii keessaa gowwomsee qarshii baay'ee fudhachuun badee jira. Yakkamaa kana to'annoo jala oolchuuf ragaa funaanuun itti fufee jira. Himannaanis irratti banameera. Manni murtiis ajaja iddoo argametti haa qabamu jedhu dabarseera. Hordooffii yeroo dheeraa boodas Obbo Kabbaadaan to'annaa jala ooluun, murtiif dhiyaatee balleessaa ta'uun isaa itti mirkana'e. Dalagaa yakkaa fi gowwomsuu hojjateefis manni murtii hidhaa waggaa 20 itti murteesse.

Gilgaala 8**Dubbisa Armaan Oliy Lamaan Irratti Hundaa'uun Gaaffilee Armaan Gadii Deebisi.**

1. Dhimmoota armaan olitti dhiyaatan lamaan qaamman haqaa isaan kam yoo ilaalan gaarii ta'a jetta? Maaliif?
2. Qaamman dhimmoota armaan olii lamaan irratti hirmaachuu qabu jettee yaaddu kam fa'aa? Ittigaafatamummaan isaan bahuu qaban hoo maal maalfa'a? Addaan baasii ibsi.
3. Faayidaa rakkoowwan uumamaniif fala barbaadu tarreessi.

Dhaabbileen haqaa naannoo keenya jiran haqa mirkaneessuu keessatti faayidaa olaanaa qabu. Kannneen keessaas:-

Murtiin sirrii gartummaa irraa walaaba ta'e akka jiraatu gochuu: Hojii dursaa qaamman haqaa isaan ijoon dhimma haqaa irratti murtii haqaa dabarsuudha. Kana gochuun kan danda'amu immoo, murtii sirrii gartummaa irraa bilisa ta'e kennuun yoo danda'ame qofaadha. Adeemsa murtii kennuu keessatti abbootiin seeraa yeroo murtii dabarsan sammuu qulqulluudhaan seeraa fi dambii hordofuu qabu.

Nagaa amansiisaa fi misooma ariifachiisuu mirkaneessuu: Adeemsi hojii haqummaa meeshaa mirgoonni walqixxummaa ittiin mirkanaa'udha. Hojiin haqummaa, sarbama mirgootaa hambisuu fi sirreessuun nagaa fi tasgabbi mirkaneessa. Mirkanaa'uun nagaa fi tasgabbi akka misoomni biyyaa saffisu gumaacha olaanaa taasisa. Adeemsi hojii haqaa lubbuu fi qabeenya kabachiisuun lammiiwwan misooma keessatti damaqinaan akka hirmaatan taasisa. Sababa kanaanis, guddinni akka saffisu gumaacha godha. Raawwiin hojii qabeenya biyyaa qisaasa'ummaa fi sammicha irraa eeguu fi dhaabbileen hawaasummaa fi bu'uuronni misoomaa akka babaldhatan gumaachi inni taasisu olaanaadha.

Gilgaala 9

Gaaffilee Armaan Gadii Deebisi

1. Sadarkaa adda addaa irratti hundeeffamuun qaamman haqaa faayidaa maalii qaba?
2. Sababban itti dhaabbileen haqaa gochawwan haqaa raawwachuudhaban tarreessi.

4.5 Mirgaa fi Haqa Kabaohiisuuf Tarkaanfiiwwan Fudhatamuu Qaban

4.5.1 Tarkaanfiiwwan Mirgoota Kabachiisuu fi Haqa Mirkaneessuuf Fudhataman

- *Yeroo mirgoonni sarbamanii fi haqni dabu mirga kabachiisuu fi haqummaa mirkaneessuuf tarkaanfiiwwan akkamii fudhatamuu qabu?*

Mirgoota Kabachiisuu fi Haqummaa Mirkaneessuuf Gahee Lammiiwwanii

Mirgoonni yeroo adda addaa bakkeewwan adda addaatti sarbamuun ni danda'u. Haqummaa dhugoomsuuf dhaabbileen haqaa sadarkaa adda addaatti caaseffamuu isaanii fi seerrii fi dambiin jiraachuun qofaan gahaa miti. Haata'uyyuu malee, haqummaa dhugoomsuuf qaamman haqaa hundeesuun dhimma bu'uuraati. Haata'u malee hanguma mirgi isaanii akka kabajamu barbaadan mirga nama biroos kabajuun dirqamadha. Qajeelfama gaarii "Waan akka sirra gahuu hin barbaanne nama biraa irraan hin gahiin" jedhu yaadachuun barbaachisaadha.

Haata’u malee, sababoota garaagar-aatiin sarbamni mirgootaa fi dabuun haqaa mudachuu danda’a. Yeroo akkasii, lammiiwwan dhimmicha qaama haqaa dhimmi ilaaluuf dhiyeessuu qabu. Kanas haala lamaan ibsuun ni danda’ama.

Tokkoffaan; sarbama mirgaa nurra gahe, qaama haqaa dhimmi ilaaluuf beeksisuudha. Akkuma “Namni dhibee isaa dhokse dawaa hin argatu” jedhamu, lammiiwwan waajjiroota mootummaa keessattii fi kan dhuunfaa, sarbama mirgaa isaan mudate jedhe, qaama haqummaa naannoo isaanitti hin dhiyeessan taanaan fala hin argatan. Kan nu qofaa irra gahee osoo hin ta’iin, sarbama mirgoota namoota biroo irras gahan, adeemsa murtii loogii, mana murtii dhimmi ilaalu fi furmaata fiduu danda’uuf akka dhiyeessan barbaachisa. Muuxannoo akka siis gabbifachuu qabna.

Gilgala 10

Barreeffama Armaan Olee Irratti Hunda’uun Gaaffilee Armaan Gadii Deebisi.

1. Akka barreeffama kanaatti, gahee lammiiwwan haqummaa mirkaneessuuf qaban tarreessi.
2. Haqummaa mirkaneessuuf gaheen dargaggootaa maal ta’uu qaba?

Yeroo mirgoonni sarbamanii fi haqni dabu, tarkaanfii seeraa armaan gadii fudhachuun, hordofuun barbaachisa-adha.

A. Bilisummaa Mirga Kabachiifachuutti fayyadamuu:

Lammiin kam iyyuu gochawwan loogii isa irratti hojjetaman balaaleffachuu fi qaama dhimmi ilaaluuf dabarsee kennuudhaan akka sirraatu gochuuf mirga guutuu qaba. Eenyuu iyyuu mirga mataa isaa hin kabachiifatu taanaan namni mirga isaa kabachiisuufii hin danda’u.

B. Himannaa Dhiyeessuu:

Lammiiwwan mirgi isaanii sarbame qaamman haqaa dhimmi ilaaluuf dabarsanii dhiyeessuu qabu. Dhuguma sadarkaa fi gosti qaama haqaa dhimmichi dhiyaatuuf akkauma haala dhimmoota raawwataniitti garaagarummaa qabachuu danda’a. Kana malees dhimmoota hunda, qaama bulchiinsa mootummaa isa ol’aanaaf osoo hin dhiyeessiin dura, qaamman haqaa naannoo jiranitti fayyadamuun fala barbaaduun faayidaa qaba.

C. Mirga Ol Iyyannoo Ofiitti Fayyadamuu:

Yeroo baay’ee murtii manni murtii dabarsutti hin gammanne taanaan mirga ol iyyannoo ofiitti fayyadamuun adeemsa hojii bamedha. Manni murtii gadaanaan tokko, fakkeenyaaf, manni murtii aanaa tokko murtii kenne irratti abbaan dhimmaa hin gammanne dhimmicha mana murtii ol’aanaa itti aanuuf dhiyeessuu qaba. Kunis, mirga ol iyyannoo jedhama. Kanaafuu, ol iyyannoon abbaan dhimmaa tokko, murtii manni murtii gadaanaan daba-

rse tokko balaaleffachuudhaan dhimmi isaa mana murtii olaanaatiin akka ilaalamuuf gaafachuuf mirgatti fayyadamaa ta'uu siaa kan ibsu ta'uu qaba. Namni ol iyyannaatti fayyadamu, nama murtiin itti murtaa'e qofaa miti. Namni murtaa'eefis murtiin murtaa'e xiqqaadha, badii narra gaheen wal hin madaalu jechuudhaan murtii kenname irrattis ol iyyannoo dhiyeessuun ni danda'ama. Manni murtii ol iyyannoon itti dhiyaates dhimma isaa gadfageenyaan erga qoratee booda, murtii duran kenname irra deebi'ee mirkaneessuu, dhiibbaa hambisuu fi fooyyessuu ni danda'a.

Gilgaala 11

Gaaffiilee Armaan Gadii Irratti Hiriyoota Kee Waliin Mari'adhaa.

1. Namoonni maaliif sirna ol iyyannooti fayyadamuu?
2. Dhaabbilee haqummaa naannoo keetti argaman do'achuudhaan ykn gaafachuudhaan, mirgi ol iyyannoo ofii kabachiisuu fi haqummaa mirkaneessuun faayidaa maalii akka qabu gareedhaan mari'adhaatii gabaasa dhiyeessaa.

4.6 Gibira (Ashuuraa)

4.6.1 Mirgootaa fi Dirqamoota kaffaloota Gibiraa fi Ittigaafatamummaa Hawaasaa

- Faayidaa yookiin barbaachisummaa ashuuraa ibsi.
- Kaffaltoonni ashuuraa mirgoota akkamii qabu?

Fakkii 4.2 Lammiin kamiyyuu galii argatu irraa gibira kafaluu qaba.

Marii Hawaasaa

Mariin jiraattonni gandoota Aaddis katamaa adeemsisan har'a waa'ee ashuuraa fuunanuu irratti kan xiyyeeffate ture. Ibsas kan kennan bakka buutota waajjira galiwwanii Adde Faaxumaa fi Obbo Magarsaa dha. Bulchaan gandaas keessummoota erga beeksisee booda, mariin ibsa keessummootaatiin eegale. Adeemsa marii kana keessattis gabaabnaan kan armaan gadii dhiyaatee ture.

Obbo Magarsaa: “Akkam bultan firoottan koo? Nuti har'a kan asitti argamneef, waa'ee ashuuraa irratti marii yeroo si'anaa ta'uu qabu gaggeessuuf. Yeroo darbe keessatti waa'ee maalummaa ashuuraa fi faayidaa isaa ilaallee akka turre ni yaadattu. Akkuma beekamu ashuraan kaffaltii seenaa bara dheeraa qabu, dhaloota irraa dhalootatti daddarbaa dhufee fi lammiiwwan galii argatan irraa haala seeraan murtaa'een mootummaa isaaniif raawwatanidha. Yeroo irraa

gara yerootti hawaasni ashuuraan kaffaltii misoomaa fi guddina biyyaaf, galii argannu irraa raawwatamaa dhufeera. Nitis hundi keenya faayidaa isaa beeknee gibira nu irraa eegamu kaffaluuf ittigaafatamummaa fedha irratti hunda'e qabna" jechuudhaan ibsa seensaaf ta'u erga kennanii booda, mariin har'a immoo baay'inaan kan xiyyeeffatu ittigaafatamummaa adeemsa gibira kaffaluu keessatti namoota ashuuraa kaffalanii fi hawaasa irratti akka ta'e ibsan.

Gaaffii Hirmaattotaa: "ibsa amma nuuf kenname ifaan hubadheen jira. Garuu, ashuuraa kaffaluu keessatti ittigaafatamummaa fi mirgoonni lammiiwwanii maal maal fa'aa akka ta'an osoo nuuf ibsamee?"

Gaaffiilee armaan olii fi kanneen biroo irratti dhimma mirgaa fi ittigaafatamummaa lammiiwwanii irratti mariin bal'inaan dhiyaate. Ibsa kennaman keessaa Adde Faaxumaan mirgoota lammiiwwanii fi ittigaafatamummaa ashuuraa kaffaluuf qaban irratti haala armaan gadiitiin dhiyaatee ture.

A. Ittigaafatamummaa namoota

Ashuuraa Kaffalanii:

- Lammiiwwan dirqamoota qaban keessaa ashuuraa kaffaluun isa tokko ta'uu isaa beekanii yeroodhaan kaffaluu qabu;

- Ragaa ashuuraa funaanuuf fayyadu kam iyyuu haqummaan kennuu;
- Meeshaa ykn qabeenya ashuuraa (gibirri) itti hin kaffalamne, gurguruu dhiisuu fi adeemsa ashuuraa kaffaluu gufachiisuu irraa of quusachuun sadarkaa ol'aanaatti kanneen beekamanidha.

B. Mirgoota Ashuuraa Kaffaltootaa:

- Baay'ina hamma gibiraa isaan irratti ramadamee gaafachuun komiin jira taanaan komii ofii dhiyeeffachuu,
- Dhaabbilee tajaajila kennanitti walqixxummaan fayyadamuu,
- Mirga qarshiin ashuuraa irraa argamu maaliif akka oolu gaafachuun baruu kan qaban ta'uu isaanii ibsameera.

C. Ittigaafatamummaa Hawaasaa

- Ittigaafatamummaa hawaasaa keessaa gibira seeraan kaffaluu,
- Meeshaalee seeraan ala biyya keessa galanii fi gibirri itti hin kaffalamne gurguguruu fi bituu dhiisuu,
- Gibira kan jallisani fi kan hin kaffalle dabarsanii kennuu, balaaleffachuu, gibira funaanuuf ragaa oolu kennuu. Qabxiilee Adde Faaxummaan kaasan keessaa kanneen ijoo ta'aniidha.

Haaluma kanaan, jiraattonni gandaa, ashuuraan bu'uura guddina hawaasaa fi biyyaa ta'uu isaa irratti hubannoo qaban cimsachuun gahee isaaniis haala barbaadameen bahuu eegalan. Gocha isaanii gaarii kanaanis, badhaafamuun kanneen birootiifis fakkeenyaota ta'uu danda'aniiru.

Hojii Garee

Yaada “Mootumaan akkuma galii ashuura ummata irraa argateetti deebiseetu tajaajila ummataatiif oolchuun haala waliigalaatiin lammiilee fayyadamtoota itaasisa” jedhu irratti hiriyoota waliin waliigaltuu? Haala kamiin? Gareedhaan mari'achuun dareef dhiyeessaa?

Adde Qananiin waggaatti qarshii kuma afurtama gibira kaffalu. Obbo sikur immoo waggaatti ashuuraan kaffalan qarshii kuma sadii yoo ta'u, Obbo Dac-haasaan immoo kuma tokko kaffalan. Obbo Gaaddisaan garuu qarshii tokko illee hin kaffalle. Kanumaan immoo, deeggarsa mootummaan jiraatu. Adeemsi gibira funaanuu kun sirriidha jechuudhaan ogeeyyiin yaada kennanii jiru.

- A. Haala funaannaa gibiraa irratti yaanni ogeeyyiin kennan sirriidhaa? Maaliif?
- B. Tajaajilli lammiiwwan mootummaa irraa argatan haaluma baay'ina ashuuraa kaffalaniin ta'uu qabaa? Maaliif

Xumura Boqonnaa

Yeroo adda addaa fi iddoo addaatti gochawwan loogummaa hojjetaman guddina biyyaa fi nagaa ishee irratti miidhaa ol'aanaa geessisu. Kanaafuu, gochawwan hawaasa keessatti adeemsa hojii loogii irraa walaba ta'ee fi sirna haqummaa mirkaneessuu dandeesisan raawwachuun barbaachisaadha. Adeemsi hojii loogii irraa walaba ta'e, guddina ykn dagaagina sirna dimookiraasiitiif nagaa amansiisaa fi misooma saffisa mirkaneessuuf gahee ol'aanaa qaba. Sirna loogii irraa bilisa ta'ee fi haqummaa faca'iinsi tajaajila hawaasummaa walmadaalee akka ta'uuf gargaaru. Hawaasa keessatti nagaan

amansiisaan akka jiraatuu fi adeemsi mana murtiis gartummaan hojjechuurraa bilisa akka ta'an sadarkaa jiranitti cimsuun barbaachisaadha. Kana malees, hojiin loogii irraa walaba ta'ee fi haqummaan akka dagaaguuf, lammiileen, adeemsa haqummaa seera qabeessa ta'e hordofuu qabu. Lammiwwan sirna loogii irraa walaba ta'ee fi haqaa, hawaasni maaliif akka gibira kaffalan haala gaariin beeku. Haala kanaanis, gahee isaanii gibira waliin walqabatan yeroon ni bahu. Gumaacha isaanii kanaanis, misooma biyyaaf gahee ol'aanaa taphatu.

Jechoota Ijoo

- **Gibira (Ashuuraa):** Galii qarshii sochii daldalaa qonnaa fi kkf irraa funaanamu
- **Gargaarsa:** Deeggarsa qarshii hanqina baajataa sirreessuuf kennamu
- **Walga'ii:** Waltajjii marii namoonni baay'een itti hirmaatan
- **Mufannaa:** Waan hojjetametti, raawwatee fi murtii murta'etti gammaduu dhiisuu
- **Seeraan Buluu:** Seerota hojii irra oolan qajeelfamootaa fi adeemsa hojii hawaasni fudhatee kabajanii jiraachuu

© MOE, FDR Ethiopia
Not to be republished

Gaaffiilee Keessa Deebii

I. Gaaffiilee Armaan Gadii Keessaa Kanneen Sirrii Ta'an "Dhugaa" Kanneen Dogoggora Ta'an Immoo "Soba" Jechuun Deebisi.

1. Faca'iinsa tajaajila hawaasummaa haqa qabeessa taasisuun hin danda'amu.
2. Biyya keenya keessa, sirnoota darban keessa haalli faca'iinsa dhaabbilee hawaasummaa haqummaa irratti kan hunda'e hin turre.
3. Dhimmoonni adeemsa hojii loogiitiin mudatan miidhaa kanneen qaban miti.
4. Dhaabbileen haqaa sadarkaa adda addaatti hunda'uun isaanii faayidaalee adda addaa kan qabudha.
5. Gibira/ashuuraa kaffaluun mirgaa fi dirqama lammiileeti.

II. Yaaddan "A" Jala Jiran Kanneen "B" Jala Jiran Waliin Walitti Firoomsi

A

1. Miira kaka'umsaa dhabuu
2. Dirqama namoota gibira kaffalanii
3. Murtii Mana Murtii irratti komii dhiyeessuu
4. Hundee guddinaa
5. Qaama haqaa ol'aanaa

B

- A. Gibira yeroon kaffaluu
- B. Mana Murtii waliigalaa
- C. Ol iyyannoo
- D. Hanqina haqummaa
- E. Ganda
- F. Gibira/ashuuraa

III. Bakkeewwan Duwaa Armaan Gadii Jechoota Mijaa'oo Ta'aniin Guuti.

1. Tooftaaleen kabachiisa mirgoota lammiilee _____ fi _____ dha.
2. Biyya tokko keessa faca'iinsi tajaajila hawaasummaa _____ ta'uu qaba.
3. Rakkoolee haqaa hawaasa keessa jiraniif fala/deebii kan kennan qaamolee haqaa _____ fi _____ jedhamuun bakka lamatti qoodamu.

IV. Gaaffiilee Armaan Gadii Deebisi.

1. Haqummaan dhaabbilee hawaasummaa ittiin ibsamu keessaa tokko:
 - a. Faca'iinsa bakkaa bakkatti jiru sirreessuun
 - b. Mirga walqixxummaan tajaajila argachuu kabachiisuun
 - c. Ittigaafatamtootaa fi abbootii qabeenyaaf dursa kennuun
 - d. "A" fi "B"n deebiiwwan sirriidha.

2. Gochi lammiiwwan yeroo haqummaa kabachiisan keessatti raawwachuu hin qabne kamidha?
 - a. Himannaa banuu
 - b. Ol iyyannoo dhiyeessuu
 - c. Hunduu deebii sirriidha
 - d. Humnaan fayyadamuu
3. Qaamman armaan gadii keessaa tokko murtii haqummaa kennuun gahee hojii Isaa kan duraa miti.
 - a. Ganda
 - b. Waajjira Poolisii
 - c. Mana murtii
 - d. Dhaabbata Barnootaa
4. Dhaabbileen haqummaa sadarkaa adda addaatti jiraachuun isaanii faayidaalee akkamii qaba?
 - a. Qarshii fi humna qusata
 - b. Murtii haqaa dhiyeenyatti argamsiisa
 - c. Yeroo qusata
 - d. Hunduu deebii dha.
5. Kanneen armaan gadii keessaa tokko firii loogummaa miti.
 - a. Miiirri kaka'umsaa hir'achuu
 - b. Abdii kutuu
 - c. Nagaa fi tasgabbiin mirkana'uu
 - d. Hariiroon hawaasummaa laafuu

V. Gaaffiilee Armaan Gadiif Deebii Gabaabaa Kenni

1. Adeemsa hojii loogii irraa walaba ta'ee fi kan haqaa akka jiraatuuf ittigaafatamummaan lammiileen bahuu qaban maal fa'aa akka ta'an tarreessi.
2. Rakkoowwan loogummaa naannolee armaan gadii keessatti uumuu danda'u tarreessi.
 - i. Mana Barnootaa
 - ii. Maatii
 - iii. Ganda
 - iv. Mana Murtii